

Первий Г.Л. к.і.н., доц., доцент кафедри історії та політичної теорії
НГУ

До проблеми мотивації самостійної роботи студента

Ні для кого не секрет, що середній статистичний студент сприймає самостійну роботу як власний вільний час, який шкода витратити на нудну і нецікаву справу – читати рекомендовану літературу.

Чимала частина студентів не має навички самостійного пошуку в каталогах бібліотеки (а в умовах поширення інтернету ніколи цього не навчиться), не дуже добре орієнтується навіть в рекомендованій літературі. Ця ситуація особливо характерна для студентів I курсу, які тільки-но починають навчання і не мають навичок до самостійної роботи. Однак окрім технічної сторони справи, яка виправляється вдосконаленням технології навчального процесу, причини негативного ставлення до самостійної роботи та її низької ефективності лежать не в технології, а у загальному ставленні до навчання, у біхевіористських засадах навчання у вищій школі.

Спробуємо проаналізувати глибинні психологічні чинники, які впливають на мотивацію студента до навчання у вищій школі взагалі та його самостійної роботи зокрема. Визначимо також, яким чином технологія навчання у вищій школі може заохотити студента до опанування навичками, вміннями та обсягів знань, необхідних для формування кваліфікованого спеціаліста.

Вступаючи до навчального закладу, абітурієнт може уявляти собі лише можливі орієнтири своєї майбутньої роботи, перспективи професії та працевлаштування. На вибір спеціальності та ВНЗ впливають не лише особисті прагнення та потреби. Вибір може визначатися заохоченням батьків, спадкоємністю професій (у лікарів велика вірогідність, що їх дитина також стане лікарем), престижністю закладу або спеціальності, можливі інші варіанти. У великій нагоді на цьому етапі визначення молодого людини у своєму майбутньому житті відіграють профорієнтаційні заходи, які

проводять вищі навчальні заклади серед випускників шкіл. Таким чином, молода людина, зробивши для себе непростий вибір та пройшовши часто непросте вступне випробування, стає студентом-першокурсником. Безумовно, він майже не уявляє собі як проходитиме процес навчання, які фахові навички та знання потрібні для того, щоб стати фахівцем у своїй майбутній професії. Уявімо собі, що вибір був здійснений вірно, студент відчув, що це – його справа, саме тут і саме зараз він і прагнув навчатися. Новоспечений студент переживає хвилюючі миттєвості посвячення в студенти, зустріч з деканатом, вручення студентського квитка. Зрозуміло, що в цей час мотивація до навчання у нього найвища. За "гігієнічною" теорією Херцберга лише ця мотивація, внутрішнє прагнення, створює найсильніший стимул до продуктивної роботи.

Сам факт вступу до вищої школи, нова спеціальність, яка тривалий час була предметом самостійного роздуму, обговорення з батьками, та людьми референтної групи стають стимулом до навчання. Не дуже добре уявляючи собі сутність фахових вимог, необхідний обсяг знань, які потрібні для кваліфікованого спеціаліста, студент прагне відразу засвоїти все, що дають викладачі, авторитет яких саме зараз найвищий.

Немає сумніву, що школа орієнтована на опанування школярем певного обсягу знань, отримання навичок систематичної роботи. Однак типова програма, загальні усереднені вимоги щодо оцінювання, значна кількість учнів в класі, можливо навіть і кваліфікація вчителя ускладнюють можливість організації індивідуальної, самостійної пошукової роботи. Лише одиниці випускників середньої школи хоча б раз пробували себе у науковому пошуку, або пройшли через Малу академію наук. Зустрівшись з величезним обсягом роботи, який на порядки перевищує всі можливі шкільні навантаження, студент може відчувати себе просто безпорадним в цій ситуації. Не секрет, що чимала кількість студентів має недостатньо високий рівень шкільної підготовки, особливо з математики та природничих дисциплін. Викладач же аргіорі орієнтований на те, що шкільна база достатня для

засвоєння нового матеріалу і викладає новий матеріал, впевнений, що студенти його принаймні розуміють. Прослухавши лекцію, де обсяг інформації, добре засвоєної студентом не надто великий, студент пробує виконати самостійну роботу, що теж викликає труднощі. Далеко не кожен студент звернеться за допомогою до викладача. Виникає проблема відставання від темпів навчання, запропонованих викладачем. Чим більша відстань між обсягом інформації, освоєної студентом і запропонованої викладачем, тим більше вірогідність провалу на екзамені. На мою особисту думку, студент не байдужий до оцінки викладача, до перспективи екзамену. Виникає дилема: екзамен треба здати, але здати його неможливо, оскільки майже нічого не знаю і вивчити вже не можу. Студент тоді будує навколо себе захисне поле з тих засобів, які для нього доступні: прогулює заняття, припиняє виконувати самостійні завдання, бреше батькам що в нього все в порядку. Зрозуміло, що така страусова стратегія дає очікуваний результат – провал на екзамені.

Іншим, немаловажним стимулом для навчання студента-першокурсника є потреба вживання в студентське середовище, особливо в свою студентську групу. Цілком зрозуміле прагнення студента бути не гіршим від інших в групі, але не надто виділятися з загальної маси студентів. Виникає вибір між "тупим" та "злучкою", причому обидва полюси однаково непривабливі. Для досвідченого викладача не є секретом, що студентська група часто визначає загальний настрій на навчання, а рівень підготовки більшості студентів групи відчутно впливає на навчальний процес.

Висока мотивація до навчання в цілому, природно, породжує мотив до самостійної роботи. Цей вид діяльності для студента новий, практично незнайомий. Без послідовної допомоги викладача, що читає курс опанування навичками самостійної роботи майже не відбувається. Виникає проблема стимулювання мотивації студента до самостійної роботи. Постає питання засобів або мотиваторів до самостійної роботи. На мою особисту думку, більшість доповідей на цій конференції і мають бути присвячені обміну

досвідом застосування мотиваторів до студентської аудиторії. Тривалі спостереження за впровадженням самостійної роботи у вищій школі дозволили виявити наступні групи мотиваторів:

1. Заохочувальні (ранжування студентів, застосування рейтингової системи).
2. Інтелектуальні (заохочення до наукової роботи, зацікавлення студента новими видами діяльності, запровадження різних форм колективної роботи, що формують колективний досвід тощо).
3. Організаційні (можливість достроково здати екзамен, проста і зрозуміла система контролю за самостійною роботою).

Не виключено, що окремі викладачі використовують такі мотиватори, які не входять до жодної з цих груп, однак ефективні у стимулюванні студентів до самостійної навчальної діяльності. Слід відзначити, однак, що в цілому досвід впровадження самостійної роботи студентів особливо на перших курсах слід визнати негативним. Далеко не всі студенти (можна навіть сказати, що не панівна більшість) зрозуміли зміст самостійної роботи, змогли при звичаїтися до необхідності працювати поза аудиторією. Наявна невідповідність між мотивацією студента та стимулюванням самостійної роботи з боку викладача. Виникає потреба наукового осмислення такого соціального явища, яке має статистичний характер і набуло масового масштабу – ухилення більшості студентів від систематичної самостійної роботи за відсутності постійного контролю з боку батьків та кураторів. На мою думку, має місце неузгодженість студентського мотиву та викладацького стимулу. Виникла суперечливість між потребою систематичної навчальної роботи та відкладеним викладацьким контролем самостійної роботи. Можливо це викликано тим, що навчальне навантаження викладача передбачає більше годин на лекції, а не на організацію самостійної роботи студента. Один або два семінари на місяць, погодьтеся, поганий стимул до систематичної роботи над опануванням предмету. Можливим

ускладненням самостійної роботи студента є поступовість процесу вживання студента у студентське середовище. Нерідкі випадки, коли ефективній роботі студента заважає атмосфера в групі, відносини між окремими членами групи, можливість скористатися результатами чужої праці (думаю, що кожен викладач може пригадати спроби студентів здати рубіжні контролі за чужими конспектами).

Якщо Україна дійсно бажає вступити у Болонський процес не зруйнувавши своєї системи світи, яка виявилася досить консервативною, не надто гнучкою до кардинальних змін, то потрібна ціла низка заходів, різнорівневих за характером і колом зацікавлених осіб, щоб з'явився позитивний результат від впровадження самостійності навчання.

На загальнодержавному рівні існує нагальна потреба піднесення престижності вищої освіти, відновлення старої практики, за якої випускник був штучним товаром, безумовно затребуваним на ринку праці. Відновлення системи середньої професійної освіти, місце якої зараз так невдало намагається заступити вища школа. Досвід провідних країн Європи давно довів безперспективність перетворення вищої освіти на загальнообов'язкову. Єдиним наслідком такої практики завжди ставало падіння рівня освіти, яку можна було здобути в університеті. Зараз, за відсутності достатньої кількості професійних закладів, коледжів тощо, панівна більшість випускників школи вступають до вищих навчальних закладів. Батьки випускників не відкриють секрету Полішинеля, якщо скажуть, що з випускного класу не вступили до ВНЗ буквально одиниці. Як бачимо, система вступних випробувань, включаючи зовнішнє тестування, практично не діє за своїм призначенням: обрати серед випускників достойних, таких, що мають високий рівень базової підготовки, достатньої до ефективного навчання у вищій школі.

Якщо вступні випробування виглядають як спроба волосиною припинити бурний потік, можна не обманювати себе, а надати можливість кожному бажаючому спробувати свої сили у обраній спеціальності. На мою думку, відбір має відбутися не на рівні зарахування до ВНЗ, а протягом

першого року навчання. Викладач, безумовно, повинен стати рубежем, який стане природним відбором найбільш здібних до навчання студентів. У цьому зв'язку навантаження викладача ні в якому разі не може бути прив'язане до кількості студентів. В останньому випадку викладач не матиме змоги відрахувати баласт, який лише дискредитує систему вищої освіти, бо постійно відчуває загрозу звільнення з роботи, якщо ВНЗ не матиме потрібного контингенту студентів. В свою чергу деканат має "тягти за вуха" студентів, які мають заборгованість практично по всім предметам. Ректорат, у свою чергу, відчуває себе заручником цієї хибної ситуації і вимагає від деканатів утримати контингент студентів інакше доведеться скорочувати чисельність викладачів. Система вищої освіти має повернутися до своєї основні мети – не плодити звітність для міністерства, а готувати спеціаліста високої кваліфікації, у якому суспільство відчуває гостру потребу.

На рівні ринку праці, на який в основному і має бути орієнтована система вищої освіти, повинна виникнути ситуація, за якою ринок має формулювати замовлення для системи вищої освіти на спеціальності і мінімальні вимоги до спеціаліста, який повинен бути працевлаштованим. На мій погляд, це єдина можливість уникнути перекосу сучасності, коли в розряд престижних професій потрапили виключно гуманітарні дисципліни: правознавство, економічні дисципліни, політологія, соціологія, журналістика тощо. Саме на ці спеціальності в останні роки спостерігається ажіотажний попит у батьків та абітурієнтів і тримається ненормально високий конкурс, в той час як технічні та інженерні спеціальності рік у рік не набирають запланованого обсягу студентів.

Вища школа, у кооперації з учасниками ринку праці мають сформувати щось подібне до рейтингової системи (відповідні спроби вже здійснюються) серед навчальних закладів та серед випускників, яка має надавати безумовні переваги кращим студентам. Престижність посади і рівень заробітної плати молодого спеціаліста мають бути приведені у відповідність до його навчального рейтингу. Вища школа має врахувати потреби ринку і

прив'язати навчальний процес до потреб суспільства, щоб випускник не починав навчання заново на робочому місці, а навпаки, завойовував собі авторитет рівнем та глибиною своїх знань та вмінь, отриманих під час навчання. Вища школа має налагодити моніторинг працевлаштування своїх випускників, це принципова вимога, якщо ВНЗ прагне зайняти своє гідне місце на ринку освітніх послуг. Можливо слід створити щось на зразок ради випускників, які можуть дати поради щодо вдосконалення навчального процесу, врахування вимог виробництва або професії. Не виключена можливість включити випускників за їх бажанням до складу рад факультетів і дати їм можливість вирішального голосу при розробці навчальних програм та навчального навантаження.

На рівні ВНЗ ректорат має створити конкурентне середовище на рівні викладача. Має бути підвищена відповідальність викладача за організацію навчального процесу. Можливо слід уникнути автоматичного затвердження курсу в переліку обов'язкових начальних дисциплін. Зараз в університетах немає недоліку викладачів, бажаних прийти на місце, що звільняється, також достатньо. Необхідно зацікавити викладача у підвищенні ефективності його роботи. Професорсько-викладацький склад має постійно перебувати під контролем з боку ректорату і студентської маси через систему незалежного рейтингового оцінювання викладачів. Ректорату слід знайти розумну межу між стабільністю кадрів і конкурентним порядком заміщення викладацьких посад.

Нарешті, виникає потреба підвищення відповідальності студента за процес звітності про індивідуальну роботу. Від рівня студентської самостійної роботи мають залежати не тільки його екзаменаційні успіхи, а й сам факт перебування студента у стінах вищого навчального закладу. Не виключена ситуація, за якої через відсутність певної кількості рубіжних контролів студент може бути відрахований з ВНЗ не чекаючи сесії. Якщо деканам буде надана можливість направити на повторний курс або відрахувати через академічну неуспішність необмежену кількість студентів,

система мінімально необхідних рубіжних контролів самостійної роботи протягом навчального періоду може виявитися досить ефективною. З іншого боку, студент має отримати повний обсяг інформації, необхідної для ефективної самостійної роботи. Інформування студента має бути настільки повним, щоб весь подальший успіх навчальної діяльності залежав лише від інтелектуальних здібностей та сумління самого студента. З цією метою необхідно, по-перше, впровадити спецкурс щодо організації самостійної роботи у конкретному ВНЗ, який встановив би загальні вимоги для організації самостійної роботи, що були б обов'язковими як для студента, так і для викладачів. По-друге, необхідно влаштувати щось подібне до викладацької приймальні, де б кваліфікований викладач допоміг би студенту не засвоїти певний обсяг інформації з якогось предмету, а надав би консультацію з методики організації самостійної роботи. На сайті університету доцільно створити форум з питань самостійної роботи, де студент отримав би кваліфіковану відповідь на питання, які виникають в ході самої самостійної роботи. По-третє, слід поширювати позитивний досвід організації самостійної роботи студентів через організацію студентських семінарів з обміну досвідом самостійної роботи. По-четверте, у студента має виникнути відчуття колективної праці через перетворення індивідуальної роботи на елемент корпоративної праці.

Слід зазначити, що більшість наших пропозицій стосується не мотивації студента до навчальної роботи, вплинути на яку безпосередньо ні викладач, ні керівництво ВНЗ не можуть, а створення системи стимулів до активного включення до самостійної керованої систематичної наукової праці, якою власне і має стати самостійна навчальна діяльність.